

فراتحلیل

کاربرد روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی

فیروز رضایان

فوق لیسانس تاریخ و رئیس آموزش و پرورش شهرستان خداآفرین

امیر ستاری دولت‌آباد

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

و دبیر علوم اجتماعی

اشاره

ورود به عرصهٔ فراتحلیل، گام نهادن به سرزمینی جدید در خانوادهٔ دانش است. اما فقر روش‌شناسی درست و علمی در این عرصه، تصویر مه‌آلودی را در مقابل پژوهشگران به نمایش می‌گذارد. این مقاله ضمن معرفی روش فراتحلیل و بیان ویژگی‌های آن، به تشریح مراحل انجام فراتحلیل در حوزهٔ علوم اجتماعی می‌پردازد تا با ارائهٔ تصویری درست، مزایا و معایب روش فراتحلیل نیز در چارچوب روش‌شناسی مورد بررسی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: فراتحلیل، مراحل اجرا، روش‌های آماری، تحلیل داده‌ها

مقدمه

به کار بستن روش تحقیق مناسب و صحیح تا حد زیادی بشر را در یافتن پاسخ برای سؤالاتی که در ذهنش شکل می‌گیرند، یاری می‌دهد [دلاور، ۱۳۸۴]. پیچیدگی و کثیرالابعاد بودن واقعیت‌های اجتماعی مورد توجه در علوم اجتماعی، وجود دیدگاه‌ها یا پارادایم‌ها و به تبع آن‌ها نظریه‌های به‌دست آمده با بینش‌ها و روش‌های متفاوت دربارهٔ هر واقعیت، و ضرورت حرکت از بینش‌ها و روش‌های «تقلیل‌گرایانه»^۱ به بینش‌ها و روش‌های تلفیقی «منسجم»^۲ و حرکت از نقص به کمال، فراتحلیل آثار موجود دربارهٔ هر یک از پدیده‌ها و مسائل اجتماعی عمده را ضروری و قابل توجه می‌سازد. زیرا فراتحلیل، از طریق

مقایسه و مقابلهٔ مبانی بینشی و روشی، و یافته‌ها و نتایج توصیفی و تبیینی به‌دست آمده دربارهٔ هر موضوع، به نوعی بینش و روش تلفیقی منجر می‌شود، و مبنایی محکم مبتنی بر انباشت یافته‌ها، برای جلب توجه بیشتر به بینش‌ها و روش‌های چندگانه در ارتباط با تحلیل هر یک از پدیده‌های اجتماعی فراهم می‌سازد [گرین، ۲۰۰۷، به نقل از: عبداللهی، ۱۳۸۹: ۲۵]. تلقی فراتحلیل به مثابه بازنگری یا مرور در پیشینهٔ پژوهشی، بر یک پارادایم مسلط و متعارف در فلسفه و جامعه‌شناسی علم مبتنی است که به پارادایم «انباشتگی دانش»^۳ معروف است. از این نظر هدف نهادی علم، بسط و گسترش دانش محک‌خورده و معتبر است [زاکرم، ۱۹۸۸، به نقل از: طالبی و کردبچه، ۱۳۹۱: ۱۶۳].

استفاده از فراتحلیل یا تحلیل تحلیل‌ها، برای دستیابی به اجماع در مجموعهٔ مطالعات، مورد توصیهٔ محققان است. برخلاف علوم طبیعی و دقیق که مبنایی مطالعاتی صریحی دارند، مطالعات اجتماعی و رفتاری شامل مفاهیم انتزاعی و در حال تحول‌اند. تحقیقات اجتماعی از دیدگاه محققان دارای تأثیرات ناچیز یا تخفیفی هستند که حجم عملی تأثیرات، تقریباً ناچیز و کوچک است. استفاده از روش فراتحلیل این امکان را

مراحل انجام فراتحلیل مرحله اول: انتخاب موضوع

فراتحلیل باید در زمینه‌هایی صورت گیرد که تعداد قابل توجهی از منابع معتبر و ارزشمند وجود دارند و تراکم دانش صورت گرفته باشد. علاوه بر وجود تعداد قابل توجهی از منابع در هر حوزه، وجود دیدگاه‌ها، نظریه‌ها و ادعاهای متفاوت و متناقض در ارتباط با موضوع و ابهام کنشگران آن حوزه در تشخیص وجوه اشتراک و افتراق یافته‌های موجود نیز ضروری است [عبداللہی، ۱۳۸۹: ۲۶]. به عبارت دیگر، در انتخاب موضوع ما باید دقت کافی داشته باشیم. در فراتحلیل باید موضوعی انتخاب شود که «یونیورسال» خوبی داشته باشد [ساروخانی، ۱۳۹۳].

مرحله دوم: تحلیل پسین‌داده‌ها

یعنی ما در جامعه آماری چه کسانی و یا چه نمونه‌هایی داریم. به عبارت دیگر، ما به دنبال آن هستیم که چه تحقیقاتی را به عنوان نمونه آماری وارد تحلیل کنیم. تحلیل پسین داده‌ها، یعنی تحلیل‌های پسین را (به عنوان داده) ارزیابی می‌کنیم تا بفهمیم که آیا شایستگی ورود به فراتحلیل (به عنوان داده جدید) را دارند یا نه. به طور کلی در تحلیل پسین داده‌ها، ما باید به شناخت جامعه آماری، تحلیل جامعه آماری، نقد جامعه آماری و طرد جامعه آماری بپردازیم. برای این کار، ما اشل یا خط‌کشی را طراحی می‌کنیم که بتوانیم پژوهش‌ها را روی آن قرار دهیم. به عبارت دیگر، هدف نهایی ما به وجود آوردن فضای پژوهشی است. فضای پژوهشی با توجه به معیارهای ساخته شده توسط پژوهشگر به وجود می‌آید تا او بتواند هر یک از پژوهش‌ها را در دوری و یا نزدیکی فضای پژوهشی قرار بدهد [ساروخانی، ۱۳۹۳]. به طور کلی در مرحله دوم، پس از شناسایی منابع که جامعه آماری تحقیق را تشکیل می‌دهند، به نقد و ارزیابی آن‌ها می‌پردازیم [ساروخانی و صادقی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۰۶].

مرحله سوم: مقوله سازی

باید مشخص کنیم که چه تعداد مقوله باید داشته باشیم. مقوله‌های مورد بررسی با توجه به موارد مطرح شده در پژوهش‌های منتخب، تعیین می‌شوند. به عبارت دیگر، محورهای مورد مطالعه و عناصر و مقوله‌های مورد بررسی از درون پژوهش‌های منتخب استخراج می‌شوند. در انتخاب عناصر سعی بر آن است که تمامی موارد مطرح در پژوهش‌های منتخب در گزارش تحقیق آورده شوند؛ حتی اگر عنصری تنها در یک پژوهش مورد بررسی قرار گرفته باشد [ساروخانی و صادقی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۰۷]. نکته این است که در هر مقوله حداقل باید ۱۰ تحقیق وجود داشته باشد. انواع مقوله‌ها عبارت‌اند از: وصفی، علی، گزاره‌ای و ... [ساروخانی، ۱۳۹۳].

فراهم می‌سازد که جمع‌بندی مشخصی براساس واحد مطالعات انجام شده حاصل شود [شفیعا، شفیعا و کاظمیان، ۱۳۹۲: ۲۲]. فراتحلیل یعنی استخراج اطلاعات از منابع اولیه و سپس ترکیب و سرانجام ساختن یک کل جدید [Glass, ۱۹۷۶]. هدف

فراتحلیل نشان دادن شیوه تفکر در ترکیب پژوهش‌ها با استفاده از روش‌های آماری است، به عبارت دیگر هدف فراتحلیل معرفی شیوه تفکر برای ایجاد یک کل جدید از اجزای منفرد است. فراتحلیل تفکری آگاهانه در مورد نتایج پژوهش‌های انجام شده است که تفکر کلیدی اصلی آن محسوب می‌شود [Strube and Hartman, ۱۹۸۳]. بنابراین، فراتحلیل آزمایش تجربی نیست، بلکه مرور کیفی نتایج مطالعات است. ایده بنیادین فراتحلیل این است که واحد تجزیه و تحلیل [نمره] از مطالعه گرفته می‌شود، نه از آزمودنی.

مرحله چهارم: ترکیب و تلخیص نتایج پژوهش‌های انتخاب شده و مقایسه آن‌ها با یکدیگر

یکی از اصلی‌ترین کاربردهای تکنیک فراتحلیل جمع‌بندی و ترکیب نتایج تحقیقات و مطالعات متفاوت به منظور تعمیم‌پذیر ساختن نتایج آن‌هاست. به منظور ترکیب منابع تحقیقات برگزیده، نخست به استخراج فرضیات و نتایج آزمون هر یک از آن‌ها دست می‌زنیم، تا از آن طریق بتوان با تبدیل و ترکیب نتایج آماره‌های آزمون فرضیات مشترک، به معیاری یکسان و مشابه به نتایج کلی‌تر و جامع‌تر دست پیدا کرد. سپس براساس فرضیات طرح شده در تحقیقات مرور شده، به استخراج و طبقه‌بندی متغیرهای اثرگذار (متغیرهای مستقل) بر متغیر وابسته می‌پردازیم [محسنی تبری، جزایری و بابایی، ۱۳۸۹]. برای این کار به استخراج و رویارویی داده‌ها مبادرت می‌کنیم. بدین صورت که در هر عنصر یا مقوله، داده‌های استخراج شده از درون پژوهش‌های مورد بررسی، به منظور تعیین موارد زیر رویاروی یکدیگر قرار داده می‌شوند:

۱. **تعیین اجماع:** در حالتی که داده‌های استخراج شده از یافته‌های پژوهش‌های مورد بررسی، هم‌گرا باشند و یکدیگر را تأیید کنند.

۲. **تعیین افتراق و حدود آن:** در حالتی که داده‌های استخراج شده از یافته‌های پژوهش‌های مورد بررسی، واگرا و در تناقض با یکدیگر قرار داشته باشند.

۳. **تحلیل علی:** در حالتی که داده‌های استخراج شده از یافته‌های پژوهش‌های مورد بررسی، به تبیین علی عنصر پرداخته باشند.

۴. **حد تأثیر:** در حالتی که داده‌های استخراج شده از یافته‌های پژوهش‌های مورد بررسی، به تبیین پیامدهای عنصر پرداخته باشند [ساروخانی و صادقی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۰۸].

مرحله پنجم: ارزشیابی نتایج فراتحلیل به منظور کاهش خطا

در این مرحله، باید با مطالعه داده‌های استخراج شده از پژوهش‌های مورد بررسی در رابطه با هر یک از عناصر، خلأهای موجود در منابع مطالعاتی را از میان انواع هفت‌گانه خلأهای زیر شناسایی و تعیین کنیم:

۱. **خلأ تام:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر (بخش‌های زیرین و فرعی عنصر)، هیچ تحقیقی در منابع مورد بررسی وجود ندارد.

۲. **خلأ نسبی:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر، تحقیق به حد کافی در منابع مورد بررسی وجود ندارد.

۳. **خلأ جنسیتی:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر، مطالعه تنها روی یکی از دو جنس مرد و یا زن انجام شده است و اطلاعات در رابطه با جنس مقابل وجود ندارد.

۴. **خلأ جغرافیایی:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر، پوشش

جغرافیایی داده‌ها ناقص است و نمی‌توان تصویری از وضعیت آن عنصر [یا زیر عنصر] به تفکیک مناطق متفاوت جغرافیایی در سطح کشور و یا به تفکیک شهر و روستا ترسیم کرد.

۵. **خلأ علی:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر، علل پیدایش یا وقوع آن در منابع موجود بررسی نشده است و نمی‌توان مدل تبیین علی آن را ترسیم کرد.

۶. **خلأ تبعی:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر، پیامدهای وجود آن در منابع موجود بررسی نشده است و نمی‌توان مدل تبیین تبعی آن را ترسیم کرد.

۷. **خلأ روندی:** در رابطه با یک عنصر یا زیر عنصر، روند حرکت آن در منابع موجود بررسی نشده است و نمی‌توان الگوی روند آن را ترسیم کرد. [ساروخانی و صادقی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۱۰-۲۰۹].

قربان زمانی یا هم‌گامی زمانی^۲ در فراتحلیل

قربان زمانی یعنی اینکه ما یک بردار زمانی را برای تحقیق مشخص کنیم. یکی از عواملی که در تعیین بردار زمانی اهمیت اساسی دارد، توجه به سرعت حرکت پدیده مورد بررسی در زمان است. به عبارت دیگر، در تعیین بردار زمانی ما باید توجه داشته باشیم که سرعت و قدرت جابه‌جایی پدیده چقدر است و پدیده در گذر زمان چگونه حرکت می‌کند. در واقع باید بینیم سرعت دگرگونی واقعیت چگونه است [ساروخانی، ۱۳۹۳].

رویکرد نو به فراتحلیل جامعه‌شناختی

استفاده روزافزون از فراتحلیل در جامعه‌شناسی، همراه با ماهیت تکه تکه‌ای آن، منجر به افزایش روش‌شناسی‌های عمومی و تناسب آن‌ها برای جامعه‌شناسی می‌شود. همان‌طور که **بارووی**^۵ (۱۹۹۸) استدلال می‌کند، حفظ و نگهداری یک گفت‌وگوی آزاد بین نظریه و داده‌ها برای تحقیقات جامعه‌شناسی حیاتی است. در این زمینه جامعه‌شناسان غالباً به جای رویکردهای «مفهوم - محور»^۶ به «رویکرد سنجش - محور»^۷ توجه دارند. ریشه این رویکرد به دیدگاه‌های روش‌های جامعه‌شناسی کیفی بر حسب منافع رویکردسازی تحقیق با ذهن باز، و با استفاده از داده‌های مربوطه برای اصلاح تحلیل‌های پسین و روش‌های تحقیقاتی برمی‌گردد. چند مزیت اصلی، رویکرد سنجش‌محور را در زمینه جامعه‌شناسی برجسته می‌کنند:

۱. این رویکرد بسیار دقیق‌تر و کامل‌تر است.

۲. محققان با استفاده از آن بهتر می‌توانند تحقیقات کیفی را از زمان شکل‌گیری یک رشته شناسایی کنند؛

۳. گردآوری داده‌های فراتحلیل با استفاده از رویکردهای سنجش‌محور ظرفیت آن را دارد که نه تنها آزمون یک نظریه را، بلکه ساخت آن نظریه را نیز آسان سازد. [همان، ص: ۸۷].

۴. این رویکرد به محققان در بازنگری واژه‌های مفهومی خود کمک می‌کند. به علاوه، تعداد منابع یافت شده را بدون به خطر انداختن کیفیت مقاله افزایش می‌دهد. بدین وسیله مبنای

انتخاب را به حداقل می‌رساند و به محقق اجازه می‌دهد که منابع بیشتری را از عدم تجانس داده‌ها کشف کند. رویکرد سنجش محور توضیح داده شده در اینجا گامی مهم در رسیدن به تعادل بهتر بین نظریه و داده است. انتخاب همراه با پیوستار رویکردها باید دقیقاً و به شیوه‌ای مناسب برای زمینه‌های تحقیقاتی مشخص شود. با توجه به عدم یکپارچگی مفهومی و فراوانی که با آن، یک متغیر برای نشان دادن ساختارهای متمایز متعدد به کار برده می‌شود، استدلال ما آن است که محققان جامعه شناختی احتمالاً بیشتر از رویکردی بتوانند بهره ببرند که به رویکرد سنجش محور نزدیک باشد [Roelfs and et al, 2013: 87-89].

امتیازات و کارکردهای روش فراتحلیل

برخی از امتیازات فراتحلیل در مقایسه با روش بازنگری سنتی بدین شرح است:

۱. از قبل پیش‌دآوری نمی‌کند و ذهنی نیست، بلکه با بررسی تجربی اثر کیفیت پژوهش بر یافته‌ها، نتایج قوی‌تر و عینی‌تری را به دست می‌دهد.

۲. شکاف‌های موجود در پیشینه دانش و برخی ضعف‌های نظری را آشکار می‌سازد.

۳. برای تعیین جهت پژوهش (روش‌ها و فرضیه‌ها) بینش‌دهنده است و روابط تعاملی و مداخله‌ای را می‌تواند کشف کند.

۴. به علت دقت و ظرافت خاص و استفاده از روش‌های آماری نیرومند به ارتباطات خاصی دست پیدا می‌کند و به آزمون فرضیاتی می‌پردازد که در مطالعات گسترده نمی‌توان آن‌ها را بررسی کرد.

۵. از طریق تشخیص موارد افراطی به افزایش درک و خلق فرضیات جدید نائل می‌آید.

۶. کارکرد پیش‌بینی دارد و می‌تواند به کشف و برقراری روابط جدید کمک کند.

۷. برای تحقیقات زمینه‌یابی درازمدت که مجموعه‌ای متراکم از داده‌ها را گردآوری می‌کنند، یا برای ارزشیابی پایایی و روایی برنامه‌های آموزشی که به طور متوالی و مکرر اجرا می‌شوند، مفید است. همچنین از روش فراتحلیل در روش‌های تلفیق و مقایسه تلفیقی به خوبی می‌توان بهره گرفت.

۸. در این روش به کار بردن سنجش‌های چندگانه‌ای که نقاط ضعف مشابهی ندارند، تا حد زیاد احتمال تصنعی بودن اثر را محدود می‌کند. به علاوه، اعتبار درونی بالاتری که در پژوهش‌های با کیفیت وجود دارد، هر گونه اثر تصنعی رفتار را به حداقل می‌رساند [لندرز و ارن، ۱۳۸۰: ۱۸].

۹. به خانواده دانش‌روایی می‌دهد و معلوم می‌کند، تا چه حد اصحاب پژوهش در یک موضوع خاص انسجام اندیشه دارند [ساروخانی، ۱۳۹۳].

۱۰. پژوهشگران را قادر می‌سازد، تناقض‌ها و تفاوت‌های موجود

در پژوهش‌های انجام شده را توجیه کنند و نسبت به آنچه در یک یا چند مطالعه مقدماتی یا حتی در بازنگری‌های غیرکمی، سنتی و روایتی دیده می‌شود، به نتیجه‌گیری‌های ملموس، دقیق‌تر و معتبرتری دست یابند [هومن، ۱۳۹۲: ۱۴].

نتیجه

فراتحلیل پاسخی قطعی و نهایی برای درک مسائل تحقیقی نیست، اما مانند سایر روش‌های تحلیل داده‌ها، براساس گفته گرین و هال، «یاریگر اندیشه است نه جایگزین آن».

منابع

1. Reductionist
2. Integrative
3. Knowledge Accumulation
4. Time Homogeneity
5. Burawoy
6. concept-driven approaches
7. measure-driven approach

منابع

۱. دلاور، علی (۱۳۸۴). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. انتشارات رشد. تهران. چاپ چهارم.
۲. ساروخانی، باقر (۱۳۹۳). جزوه تدریس کلاس دکترای جامعه‌شناسی (بررسی مسائل اجتماعی). دانشگاه آزاد، واحد تهران مرکز.
۳. ساروخانی، باقر و صادقی‌پور، شیوا (۱۳۸۹). بررسی وضعیت ازدواج و طلاق در کشور و عوامل مؤثر بر آن‌ها (بخش اول ازدواج)، طرح پژوهشی مرکز مطالعات راهبردی، سازمان ملی جوانان. تهران.
۴. شفیعا، سعید؛ شفیعا، محمدعلی؛ کاظمیان، غلامرضا (۱۳۹۲). «فراتحلیل روش و نتایج پژوهش‌های کیفیت زندگی شهری در ایران». جامعه‌شناسی کاربردی. سال ۲۴. شماره پیاپی ۵۰.
۵. طالبی، ابوتراب و کردیچه، بهداد (۱۳۹۱). «آسیب‌شناسی زنان به‌ویژه در ایران (فراتحلیلی بر تحقیقات انجام شده در ایران)». برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی. دوره ۴، ویژه‌نامه اولین همایش علمی رفاه اجتماعی ایران.
۶. عبداللهی، محمد (۱۳۸۹). «هویت ملی در ایران فراتحلیل مقاله‌های فارسی موجود». فصل‌نامه علوم اجتماعی. شماره ۵۰.
۷. تبریزی، محسن؛ جزایری، علیرضا؛ بابایی، نعمت‌الله (۱۳۸۹). فراتحلیل مطالعات مربوط به سوء‌مصرف مواد با رویکرد روانی- اجتماعی طی یک دهه و نیم گذشته (۱۳۸۴-۱۳۷۰). مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران. سال اول. شماره اول.
۸. هومن، حیدرعلی (۱۳۹۲). راهنمای عملی فراتحلیل در پژوهش‌های علمی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). تهران، چاپ سوم.
9. Glass GV (1976), **Primary, secondary and metanalysis of research**. Educational Res; 5: 3-8.
10. Roelfs and et al (2013), **Meta-analysis for Sociology - A Measure-driven Approach**, Bulletin de Methodologie Sociologique, 117 75-92, sagepub .com /journals Permissions. nav.
11. Strube. MJ and Hartmann DP. (1983), **Metanalysis: techniques, applications, and functions**. J Consulting Clin Psychol; 51:14-27.